

Razgovori s Pavlom Vuk-Pavlovićem*

STANIMIR VUK-PAVLOVIĆ

*Rochester, Minnesota, Sjedinjene Američke Države /
Rochester, Minnesota, United States of America
vuk@mayo.edu*

UDK 929Vuk-Pavlović, P.

1Vuk-Pavlović, P.

1-051(497.5)“19“

Pregledni rad / Review article

Primljeno / Received: 2. 3. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 19. 3. 2024.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1\(99\).5](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1(99).5)

Sažetak

Premda zanemaren u doba jugoslavenskog komunističkog režima, od hrvatske nezavisnosti zanimanje za život i djelo filozofa Pavla Vuk-Pavlovića (1894 – 1976) ne posustaje. Pisac se prisjeća razgovora sa svojim ocem o ljudima i događajima važnima za očev život i stvaralaštvo. Međunarodnim uspjesima između dva svjetska rata i dopisnom članstvu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u dobi od 34 godine unatoč, Vuk-Pavlovićeva karijera se na Sveučilištu u Zagrebu nije odmakla od zvanja docenta. Nezavisna Država Hrvatska ga je prisilnom mirovinom uklonila sa Sveučilišta i poništila njegovo članstvo u Akademiji. Po svršetku Drugog svjetskog rata vraćen je na Sveučilište, ali ne i u članstvo Akademije. Zbog nasilnog zahtjeva komunističkih studenata da predaje samo marksizam, Vuk-Pavlović odlazi sa Sveučilišta g. 1947. Među javno nepoznatim činjenicama iz Vuk-Pavlovićeva života, članak iznosi njegov stav o svojem židovskom nasljeđu, spor s lijevo usmjerenim piscem i intelektualcem Miroslavom Krležom, stav o Hrvatskom proljeću g. 1971. i zadnje osobno i stvaralački uspješne godine u Makedoniji. Načelo Vuk-Pavlovićeva života bio je stav da vlastitim životom mora potvrđivati vrijednost svoje filozofije.

Ključne riječi: Maksimilijan (Makso) Baće, Ignjat Granitz, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Miroslav Krleža, Sveučilište u Zagrebu, Univerzitet u Skopju, Pavao Vuk-Pavlović, židovstvo

* Zahvaljujem g. Krunu Zakariji i anonimnim recenzentima čije su primjedbe pridonijele točnosti i tečnosti teksta.

Prolog

Moj je otac Pavao Vuk-Pavlović umro 13. studenoga 1976. godine, nepuna tri mjeseca prije navršene 83. godine i nepuna tri tjedna prije 27. rođendana svoga sina jedinca. Do moje osme godine života Vuk-Pavlović je bio kod kuće u mirovini. Zatim je trinaest godina izbivao tijekom sveučilišnih semestara, pa je obitelj bila zajedno samo za ljetnog i zimskog raspusta. Konačno se vratio kući 1971. godine, da poživi još kojih pet godina.¹ Sjećanja na oca su itekako živa, pa se iz razgovora sjećam i onoga čega u literaturi o Vuk-Pavloviću nema, a do neke mjere može koristiti pokušaju boljeg razumijevanja njegove osobe, njegovih dana na Zagrebačkom sveučilištu te njegove životne i filozofijske (kako bi Vuk-Pavlović napisao) ostavštine.

Tko je bio Pavao Vuk-Pavlović?

Pavao se rodio u Koprivnici ocu Samuelu (Slavku) Wolfu i Janki rođ. Granitz. U doba rođenja, djed mu po ocu, Benjamin Wolf, bio je rabinom židovske zajednice u nedalekom Ludbregu.² U obitelji je Vuk-Pavlović s ponosom znao govoriti o svom rabinskom porijeklu. Pričao je kako su djeda pri dolasku u zagrebački hram pozivali »visokim glasom«, vjerojatno misleći da je za obreda pozvan na čast »uspona«³ da blagoslovi i, kao kantor (što je također bio), proglašuje Toru. Vuk-Pavlović je govorio i da je porijeklom *kohen*, tj. da mu pređi pripadaju nasljednom židovskom svećenstvu. U kontekstu svojeg filozofskog poslanja Vuk-Pavlović je znao reći da sebe vidi »svećenikom i učiteljem«, aludirajući možda na svoje rabinsko i svećeničko porijeklo. U toj predodžbi sama sebe bit će da je razumijevao i svladavao teškoće i nepravde u tijeku karijere kao cijenu svojeg poslanja. (O svojoj je radnoj sobi na Preradovićevu trgu znao reći da ju je »dao urediti kao sakristiju«; doista, čak su i elementi uređenja te sobe poticali iz namještaja zagrebačke katedrale koje je Hermann Bollé dao ukloniti pri rekonstrukciji nakon potresa 1880. godine).^{4,5}

¹ Od 1958. do 1971. Vuk-Pavlović bio je profesorom filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Skopju, pri čemu je svo vrijeme zimskih i ljetnih praznika provodio s obitelji. U cijelo to doba, i nakon dolaska telefona, piščevi bi roditelji svakog dana očeva izbivanja jedno drugome uputili dopisnicu s kratkim opisom proteklog dana.

² Lelja Dobronić, *Splet sudbina: Riječi prethodnika i sabrani spisi o djedovima* (Zagreb: vlastita naklada, 1999), pp. 105–109.

³ Hebr: *alija*, fizički uzlaz na podij i duhovni uzlaz Riječi Božjoj.

⁴ Dobronić, op. cit., p. 96; dijelovi tog otkupa još su u posjedu obitelji.

⁵ Milan Polić, *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*, 2. prošireno izdanje (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2013), p. 44.

Po rođenju 9. veljače 1894, Pavao je po svim običajima primljen u koprivničku židovsku zajednicu. No, već je u veljači 1900. godine pokršten. Po svršetku pučke škole u Koprivnici (gdje mu je otac bio odvjetnik i skupštinski zastupnik) roditelji su ga dali u Plemički konvikt u Habeličevoj ulici u Zagrebu.⁶ Kako je Vuk-Pavlović pričao, za nj je konvikt bio prestrog, a nije mu nipošto godilo ni u kadetskoj uniformi svake nedjelje pribivati misi u obližnjem Sv. Marku. Je li to iskustvo proricalo daljnji Vuk-Pavlovićev stav prema izvanjskim oblicima religioznosti? Nikad ga nisam vidio da se u bilo kojoj crkvi, kakvih smo mnogo posjetili kao kulturne spomenike ili bilo gdje drugdje, prekriži ili pomoli. Izvjesno je da Vuk-Pavlović nije primio židovsko vjersko obrazovanje koje bi na njega djelovalo formativno, ali je bio vrstan poznavalac židovstva, makar u akademskom smislu. To je morao biti već zbog svoje knjige o Spinozi.⁷ Govorio je o svom poznavanju Majmonida (koji u židovskoj predaji slovi kao »drugi Mojsije« na čijim plećima, uz sinajskog Mojsija, »počiva cijelo židovstvo«), čija je djela imao u svojoj biblioteci.

Katoličanstvo nametnuto voljom roditelja

Nesumnjivo je da su Pavlovi roditelji odlučili da im sin jedinac bude katolikom; disonantnim glasovima unatoč,⁸ Pavlu je katoličanstvo nametnuto voljom roditelja, što ne znači da njegova katolička uvjerenja, barem u ranoj mladosti, nisu bila iskrena. Pri tome je kasnija odluka već zrelog Pavla da od Wolfa postane Vuk-Pavlovićem bila izraz ponesenošću hrvatskim domoljubljem mladeži, pa i one židovske, u tijeku Prvog svjetskog rata; to mi je sam rekao.⁹

Odsustvo vanjskih oblika religioznosti nipošto nije značilo da Vuk-Pavlović nije bio duboko uvjeren da je neki oblik religije, možda i one u Spinozinom smislu, nužan da svijetu dade moralna načela i pravila ponašanja. Vuk-Pavlović je znao isticati kako je već između dva svjetska rata na međunarodnim konferencijama i u svojim spisima upozoravao na opasnosti »dediviniziranog« svijeta.¹⁰

Spoznaja o rabinskom porijeklu, o kojem je nerijetko s ponosom u obitelji govorio, odražavala se i u praktičnom životu. To se ponajbolje vidjelo u

⁶ Zagrebačka i hrvatska inačica bečkog *Theresianuma*, učilišta za plemićku i drugu djecu od kojih se očekuje karijera u vojnoj ili državnoj službi.

⁷ *Spinozina nauka* (Zagreb: Tipografija, 1939).

⁸ Milan Polić, op. cit. p. 33.

⁹ Primjerice, Vuk-Pavlovićev cjeloživotni prijatelj, pravnik, skladatelj i muzikolog Dragan Siebenschein je iz istog razloga uzeo prezime Plamenac, premda je ostao Židovom.

¹⁰ Vuk-Pavlović se na tu temu osvrtao više puta: »Opravdanje vjere. O devetstotoj obljetnici rođenja Anselma Centerburyskog MCMXXXIII« (Zagreb: Tipografija d.d., 1933); »Politik, Erziehung, Religion«, *Actes de VIIIe Congrès International de Philosophie*, Prague, 1934/36.

pripremi predavanja prema kojima se odnosio, po vlastitim riječima, kao tjednim propovijedima. Tijekom cijele karijere predavao je uglavnom utorkom i srijedom poslije podne. Tim se danima budio ranije i pripremao bi predavanje sve do samog odlaska na fakultet. Ponosio se činjenicom da nikad nije održao dva jednaka predavanja, da nikad nije propustio da se za svako predavanje posebno pripremi i da je svako predavanje održao bez ikakvih bilješki (osim kad bi, za svaku sigurnost, u džepu svečanog odijela u kojem je predavao držao zabilježene povijesne godine u pamćenje kojih se nije pouzdao).¹¹ Jednako je tako predavao i na svom prvom (i jedinom) predavanju nakon onog kobnog 1947. godine na zagrebačkom Filozofskom fakultetu (predavanje je upriličeno g. 1974. u povodu proslave njegova 80. rođendana).

Nakon Plemićkog konvikta

Pavao je u konviktu izdržao godinu dana, a zatim su ga roditelji dali u skrb Danice Marković, rođene Sakač pl. Vojnovečka, iz obitelji kalničkih plemenitaša.¹² Danica je bila udova Petra, klasičnog filologa i ravnatelja Realne gimnazije zagrebačke i majka petero djece, među kojima i kasnijeg matematičara Željka. Petar je bio urednikom po domoljublju poznatog *Pobratima*, lista za mladež, u vlasništvu Pavlova djeda Ignjata Granitza.¹³ Nije poznato zašto roditelji nisu Pavla dali u skrb baki Pauli (po kojoj je dobio ime) i djedu Ignjatu, ali je moguće da je Granitz već bio slab od srčane bolesti kojoj je i podlegao. S druge strane, Danici – udovici urednika Granitzova izdanja – mora da je bilo teško samoj prehranjivati brojnu obitelj, pa potpora obitelji Wolf za uzdržavanje malog Pavla mora da je bila dobrodošla. Tako je Pavao dio svojih formativnih godina proveo uz djecu Danice i Petra Markovića.¹⁴

Na začelju

Između dva svjetska rata Vuk-Pavlovićeva sveučilišna karijera u Zagrebu nije odmakla dalje od zvanja docenta premda je već 1928. godine u dobi od 34 godine izabran u dopisno članstvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU).¹⁵ Vuk-Pavlović je često govorio o zavisti na njegovim međuna-

¹¹ Nasuprot tome, držao je potpuno neprimjerenim da se sam priprema za ispite: »Kako mogu pitati studenta nešto što meni nije bez pripreme prezentno?«.

¹² Dobronić, op. cit., pp. 54–57.

¹³ Dobronić, op. cit., pp. 61–75.

¹⁴ Danica i Petar moji su prabaka i pradjed, po majci. Pojednosti ovdje iznesene više mi je puta ispričala majka.

¹⁵ Polić, op. cit., p. 69.

rodnim uspjesima i antisemitizmu starijih sveučilišnih kolega koji su aktivno sprečavali njegovo napredovanje višestrukim pokušajima unatoč. Istraživanje Vuk-Pavlovićevih podnesaka kojima je nastojao ostvariti svoje pravo na napredovanje¹⁶ te onodobnih dokumenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu¹⁷ baca dodatno svjetlo na ljude i događaje koji su određivali Vuk-Pavlovićev usud. Odmah po uspostavi Pavelićeva režima nasilnim umirovljenjem udaljen je sa Sveučilišta, a pri pretvaranju Jugoslavenske u Hrvatsku akademiju izbrisan je iz članstva.

Malleus Karlezhianus

Vuk-Pavlović je u mladosti prijateljevao s pola godine starijim Miroslavom Krležom.¹⁸ Ispričao mi je kako je njegovoj majci u kuhinji stana na zagrebačkom Preradovićevu trgu mladi Krleža glasno čitao rukopis *Hrvatskoga boga Marsa*. No, to se prijateljstvo pomutilo kasnih tridesetih godina oko izlaska Vuk-Pavlovićeve knjige *Stvaralački lik Đure Arnolda*.¹⁹ Arnold je bio prijateljem obitelji Wolf, a Vuk-Pavlović ga je doživljavao mentorom. U znak odanosti Arnoldu napisao je monografiju koju je želio i uspio objaviti još za Arnoldova života; rekao je da je u tom djelu »stvorio sustav iz Arnoldovih fragmenata«. Arnold je, po Vuk-Pavlovićevu pričanju, »prepjevao« neke pedagoške tekstove²⁰ i za Krležu, čini se, nedovoljno označio tko je autor izvornika. Krleža je tada Vuk-Pavlovića napao da je previdio Arnoldovu navodnu »posudbu«.

Nije poznato što je sve utjecalo na odnos s Krležom, ali mi je jednom Vuk-Pavlović naveo Krležin roman *Na rubu pameti*.²¹ Tu je Vuk-Pavlović kao predmetom poruge prepoznao sebe na mjestima gdje se može iščitati Krležina izravna aluzija na pojmove važne u Vuk-Pavlovićevu stvaralaštvu,^{22,23}

¹⁶ Željka Metesi Deronjić, »Jedna biografska bilješka iz ostavštine Pavla Vuk-Pavlovića«, *Obnovljeni Život* 78 (2023), pp. 321–335.

¹⁷ Dušan Dožudić, »Vuk-Pavlović i Bazala: prilog rekonstrukciji odnosa«, *Prolegomena* 22 (2023), pp. 141–181.

¹⁸ Hrvatski pisac, pjesnik, esejist, dramatičar i leksikograf (1893 – 1981).

¹⁹ *Stvaralački lik Đure Arnolda*, knjiga XLIII (Zagreb: Nastavni vjesnik, 1934).

²⁰ Ako se dobro sjećam, radilo se o pedagoškim radovima njemačkog mislioca Johanna Friedricha Herbart (1776 – 1841).

²¹ Objavljen 1938. godine.

²² U poglavlju »O ljudskoj gluposti« Krležin pojam »deteologiziran« može se čitati kao aluzija na pojam »dediviniziranog [svijeta]« o kojem je Vuk-Pavlović često govorio; v. supra.

²³ Iz poglavlja »Lamentacija Valenta Žganca zvanog Vudriga«: »... on uzima viđeno kao da je doista bilo viđeno, i čuveno kao da je doista bilo čuveno, i mišljeno kao mišljeno i *spoznato* kao *spoznato*, jedinstvo kao jedinstvo, a množinu kao množinu, svemir kao svemir, pa kad je prostore nepostojanja i posljednju granicu svega što se može primijetiti, i sve viđeno i čuveno

ali i u Krležinoj persiflaži građanskih i posjedničkih oznaka prema kojima je Vuk-Pavlović također bio »kriv«. Vjerojatno je Krleža, u svom stilu, očekivao javnu polemiku, ali u kontekstu njihovih tadašnjih odnosa, a vjerojatno i drugih okolnosti u kojima se tada zatekao,²⁴ Vuk-Pavloviću mora da je bilo dosta. Poručio je Krleži »da ne razgovara u stilu periferijske krčme«.²⁵ S Krležom se više nije vidio.

Kada se u travnju 1946. godine probiralo prijeratne članove za obnovljenu Jugoslavensku akademiju, Vuk-Pavlović je očekivao da će u njen sastav biti ponovno uključen. Zadatak obnove JAZU pao je na pleća skupine prijeratnih članova.²⁶ No, Vuk-Pavlović je ostao izvan članstva koje bi mu jamačno pomoglo u nedaćama koje su ga kasnije stigle. Među obnoviteljima JAZU bio je i matematičar i kasniji rektor Sveučilišta u Zagrebu Željko Marković. »Krleža i Kostrenčić²⁷ su jedva spriječili da Te ponovno uvrste u članstvo«, rekao je Marković Vuk-Pavloviću nakon sjednice na kojoj se o tome odlučivalo.²⁸ Bilo bi zanimljivo i vrijedno vidjeti postoje li kakvi pisani tragovi, zapisnici sjednica JAZU na kojima se odlučivalo o obnovi članstva i usporediti ove uspomene s dokumentima.

Jednog ljetnog dana po Vuk-Pavlovićevu povratku iz Skopja, 1972. ili 1973. godine, sjedili smo on, majka i ja na terasi restorana Šumski Dvor na zagrebačkom Cmroku. Ledima okrenut meni sjedio je Krleža s omanjim društvom. Pitao sam Vuk-Pavlovića želi li da odem do Krleže da u kasnoj životnoj dobi možda sagledaju svoj odnos u drugom svjetlu. Vuk-Pavlović samo odmahnu rukom.

i zamišljeno i *spoznato* i sve množine i sva jedinstva i sve svemire zamislio doista kao posljednju granicu svega, i kada je razmišljao o toj posljednjoj svemirskoj granici, onda se raduje toj svojoj *spoznaji* misleći da je ta njegova *spoznaja* doista njegova, a zašto? Zato što ne *poznaje* ni posljednjih granica svemirskih i što ne *poznaje* ništa što je bilo viđeno, zamišljeno ili *spoznato*« i tako dalje (pojedine riječi istaknuo autor). Moguća aluzija na Vuk-Pavlovićevo djelo *Spoznaja i spoznajna teorija* (Zagreb: Tipografija d.d., 1926).

²⁴ Dožudić, op. cit.

²⁵ Vuk-Pavlović je za Krležu znao reći da je »talentiran, ali nedovoljno civiliziran«.

²⁶ Vladimir Huzjan i Ana Kaniški, »O Hrvatskoj akademiji, njezinim razredima i članovima rođenim na području sjeverozapadne Hrvatske«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 28 (2017), p. 450.

²⁷ Marko Kostrenčić (1884 – 1876), pravnik i političar, član JAZU od 1921.

²⁸ Željko Marković je osoba s kojom je Pavao odrastao u domu Danice Marković. Vuk-Pavlović i Marković bili su cjeloživotni prijatelji, a s Markovićem je ušao u rodbinski odnos oženivši Markovićevu nećakinju Lelju Dobronić.

JAZU/HAZU: Da ili ne?

O dvadesetpetogodišnjici Vuk-Pavlovićeve smrti g. 2001, u Preporodnoj dvorani HAZU održan je simpozij o njegovu životu i djelu.²⁹ Tom je prilikom predsjednik HAZU Ivo Padovan u razgovoru isticao da svima izabranima članstvo nije moglo prestati i da nije prestalo. Ne znam je li tom hvalevrijednom (i u nekim slučajevima kontroverznom) stavu podlogom neka formalna odluka Akademijina ili je to bio osobni stav tadašnjeg predsjednika. U svakom slučaju, na popisu preminulih članova na mrežnoj stranici HAZU (hazu.hr) Vuk-Pavlovića nema.³⁰

Kobni Plotin

Vuk-Pavlovićeva nezaštićenost, dijelom i zbog gubitka pripadnosti Akademiji, ogledala se i u njegovoj sudbini na Filozofskom fakultetu kamo jest bio reinstaliran nakon Drugog svjetskog rata. Na simpoziju g. 2001. raspravljalo se o okolnostima posljednjega Vuk-Pavlovićeva predavanja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu g. 1947. Tom je prilikom Vuk-Pavlović predavao o Plotinu, čije je djelo dobro poznavao i cijenio. Uz redovite studente koji su, prema onodobnoj studentici Mari Polić, na predavanja dolazili kao u »duhovnu oazu u nadolazećoj mori najtvrđeg staljinizma«,³¹ na predavanju su se pojavili i novi studenti čiji cilj, kako se vidjelo, nije bio naučiti o Plotinu. Ti su studenti izazvali nered koji je Vuk-Pavloviću bio znakom da među studentima više nema jednoznačnu podršku.³² Za nj je to bilo dovoljno da predavanje naglo napusti i više se ne vrati na fakultet.³³

²⁹ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za filozofiju, *Simpozij »Pavao Vuk-Pavlović – Život i djelo«*, Zagreb, 15.–16. studenoga 2001. Radove iznesene na simpoziju uredio je Pavo Barišić u jednako naslovljenom zborniku u izdanju HAZU, Zagreb, 2003.

³⁰ Pregledano 18. ožujka 2024.

³¹ Polić, op. cit., pp. 48–49.

³² Ibid., p. 48.

³³ Prema Mari Polić, čiju sam izjavu osobno čuo, među vodama tog izgreda bio je Dušan Žubrinić. Potaknut raspravom na simpoziju o Vuk-Pavloviću (v. opasku 29), držao sam da bi bilo vrijedno doznati, toliko godina nakon događaja, kako događaje za i oko predavanja o Plotinu vidi g. Žubrinić. Napisao sam tada g. Žubriniću pristojno pismo, podsjećajući ga kako je događaj 1947. godine utjecao na život ne samo Vuk-Pavlovićev, već i na majčin i moj. Zamolio sam ga da svoje sjećanje i stav stavi na papir i pošalje mi ili, ako mu je draže, da dokument pohrani s uputom da mi se dostavi po njegovoj smrti. Pismo je g. Žubriniću provjereno uručeno, ali je ostalo bez odgovora.

Kuloarske interpretacije događaja koji su izazvali Vuk-Pavlovićev odlazak sa Sveučilišta iznose da je mogao biti »popustljiviji« ili da se nije snašao, poput inih građanskih mislilaca koji su se »snašli« pa su ostali na fakultetu. No, oni koji to iznose nisu nikad razumjeli Vuk-Pavlovića, od koga sam mnogo puta čuo, ponovljeno u društvu prijatelja, studenata i poštovatelja da »ako svoju filozofiju ne živim, onda ona ne vrijedi ništa!«. Vuk-Pavlović se itekako dobro »snalazio« u spoznaji da *cadik*³⁴ vlastitim životom mora svjedočiti svoj nauk. Drugim riječima, bio je spreman platiti svaku cijenu da ostane vjeran vlastitim uvjerenjima.

Nisu svi jednaki!

Tridesetih godina, prije početka Španjolskoga građanskoga rata, Vuk-Pavlovićevim seminarima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prisustvovali su i lijevo orijentirani studenti. Sjećam se da je Vuk-Pavlović poimence spomenuo Maksimilijana (Maksa) Baću.³⁵ Rasprave su u seminaru znale biti i burne, jer bi se dotakle i suvremenih događaja. Tako je pri raspravi o političkim sustavima Vuk-Pavlović izjavio da su »Hitler i Staljin lice i naličje iste medalje«. Na to su ljevičari iz protesta izjurili sa seminara, pri čemu se Baće »držao za glavu«.

Više od dvadeset godina kasnije Vuk-Pavlović je bio profesorom u Skopju. Tamo je bio u dodiru s politički utjecajnim sveučilišnim profesorima Miljovski, Kirilom³⁶ i suprugom mu Desankom.³⁷ U jednom je razgovoru s njima doznao da su pri odlučivanju trebaju li mu ponuditi mjesto profesora, za mišljenje upitali g. Baću, jamačno znajući da je studirao filozofiju u Zagrebu (vjerojatno istodobno kada je u Zagrebu Kiril studirao veterinu). Prema riječima Miljovskih, Baće im je poručio: »Boljeg čovjeka ne možete dobiti!«.

Etika ili filozofska antropologija

U filozofskim se krugovima raspravlja zašto Vuk-Pavlović nije napisao etiku. O tome ima raznih mišljenja, sve do onog da on etiku »nije ni mogao

³⁴ Hebr.: pravednik, naslov različita značenja pridano osobama visokog spiritualnog dometa, postignuta često uz osobnu žrtvu.

³⁵ Član Komunističke partije od 1932, dragovoljac Španjolskoga građanskoga rata, visoki časnik Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije te dužnosnik u vladama Jugoslavije i Saboru SR Hrvatske. Nakon sudjelovanja u Hrvatskom proljeću 1971. godine degradiran i umirovljen.

³⁶ Kiril Miljovski (1912 – 1983), makedonski političar, profesor ekonomije i prvi rektor Univerziteta u Skopju, suosnivač Makedonske akademije.

³⁷ Desanka Miljovska (1918 – 2013), profesorica sociologije Univerziteta u Skopju i ministrica kulture u makedonskoj vladi.

napisati». ³⁸ No, onima koji o tome razmišljaju prijemor je uzaludan, jer je razlog jednostavan: Vuk-Pavlović etiku nije *stigao* napisati. Bio je duboko svjestan da njegov filozofijski sustav nije dovoljno zaokružen bez etike. Planirao je etiku napisati u Zagrebu, po povratku iz Skopja g. 1971. Često je navodio kako je Verdi skladao svoju »najbolju operu *Falstaff*« s 80 godina. Želio je da i on zadnjim naporom proizvede »svog Falstaffa«. Premda lucidnost i jasnoća misli i riječi Vuk-Pavlovića nisu napustili ni na samrtnoj postelji, za pisanje etike više nije imao snage. No, znao je isticati da je njegova etika naviještena sonetskim zbiricama *Zov* i *Razvaline*.³⁹ On je sadržaj tih ukupno 144 soneta nazivao svojom filozofskom antropologijom. Ne znam je li taj termin za Vuk-Pavlovića istovjetan s etikom.

U zbirci *Zov* stoji da je to »djelo zasnovano za drugoga svjetskoga rata, u jeku bezumnih zvjerstava ...«. Sjećam se Vuk-Pavlovićeve agonije, treba li staviti taj *caveat* u knjižicu. Konačno ga je stavio, u namjeri da od mogućih nepravilnosti zaštiti moju majku i mene. Za Vuk-Pavlovića Drugi svjetski rat završio je time što je traumom nadvladao, osnovao obitelj i život nastavio svim traumama unatoč. Vuk-Pavlovićevi stihovi su – znam jer mi je to izrijekom rekao – stvoreni i s komunističkom diktaturom na pameti, i u oporbi, tj. protiv nje.⁴⁰ Zbirka *Razvaline* dovršena je i imenovana prije skopskog potresa g. 1963. No, naknadni dodatak nazivu, *Skopski soneti*, premda potaknut razornim potresom, bio je iskren jer je Vuk-Pavlović često spominjao Makedoniju kao svoju »drugu domovinu«. Prihvatio je skopsku tragediju kao priliku da svoje djelo pokloni gradu koji ga je, pod stare dane, prihvatio s dostojanstvom i zahvalnošću.

Ni njegovi humorom protkani epigrami »Usplahireni stihovi« nisu bez aluzije na stvarne osobe i događaje; moraju se »čitati između redaka« kako kaže u posveti svom unuku Ivanu. Ti su mu versi dolazili lako i spontano. Sjećam se kako je potaknut viješću o primanju Edvarda Kardelja⁴¹ u neku od brojnih jugoslavenskih akademija ispalio »Kad već učo nije kremik, da bar bude akademik!«, a povodom nekih izbora u jednopartijskom režimu »Kada vođu bira rulja, onda je i vođa hulja!«.

Krv i voda

Svi koji su Vuk-Pavlovića znali поближе, znali su da je Židov.⁴² Sam je toga bio duboko svjestan, mnogo dublje od samog uvažavanja te činjenice. Tek sam

³⁸ Milan Polić, op. cit., pp. 215–219.

³⁹ Objke zbirke izdane u vlastitoj nakladi g. 1964. u Skopju.

⁴⁰ Vjerujem da je ova napomena važna zbog ispravnog čitanja Vuk-Pavlovićevih stihova.

⁴¹ Jugoslavenski komunistički funkcionar koji se u mladosti spremao za poziv učitelja.

⁴² Židovom se postaje rođenjem od majke Židovke (ili obraćenjem).

kasnije shvatio do koje se mjere morao lomiti, da mi činjenicu mojeg porijekla saopći tek kada sam u petnaestoj godini pošao u gimnaziju. Pričao mi je o povijesti obitelji i posebno kako su, krštenju unatoč, njegove dvije tete Zlata i Olga (mamine sestre) i Olgin muž Ernest nasilno skončali za Šoe⁴³ i kako su njemu, u pritaji tada daleke Trešnjevke, pomagali vjerni studenti (uglavnom iz službovanja kao srednjoškolskog profesora).

Neposredno po svršetku Šestodnevnog rata arapskih zemalja protiv Izraela, u lipnju 1967. godine, Vuk-Pavlović bio je kod kuće, u Zagrebu. Taj ga je događaj duboko uzbudio. Sjećam se da je uzbuđenje bilo opće, ali me ipak iznenadila Vuk-Pavlovićeva uzrujanost. Upitao sam ga zašto ga se to toliko doima. Odgovor me je iznenadio spontanošću, iskrenošću i – trivijalnošću: »Pa krv nije voda!«. Mnogo godina kasnije u razgovoru s majkom doznao sam da su se ona i otac spremali odseliti u Izrael odmah po stvaranju te države. Sjećam se i korespondencije koju je Vuk-Pavlović vodio sa svojim bivšim studentima koji su se skrasili u Izraelu, primjerice Georgeom Tamarinom, i spominjanja pozicije koju je Vuk-Pavlović trebao dobiti na izraelskom fakultetu.⁴⁴ No, baka nije nikad preboljela traume Drugog svjetskog rata; bila je preslaba za odlazak ili da ostane u Zagrebu sama. Vuk-Pavlović ju je sinovskom ljubavlju njegovao u svojoj drugoj mirovini (nakon one u doba NDH) do njene smrti g. 1957. Tada je prilika za fakultetski položaj u Izraelu očito prošla, a i druge obiteljske okolnosti su se promijenile, pa se Vuk-Pavlović na trinaest godina, od svoje 64. do 77. godine života, obreo u Skopju.

Hrvatsko proljeće 1971. godine

Vuk-Pavlović se iz Skopja u Zagreb, u svoju treću mirovinu, konačno vratio g. 1971., baš usred vrenja Hrvatskoga proljeća. Njegovo je hrvatsko rodoljublje bilo duboko i iskreno (u obitelji već začeto radom i djelovanjem Vuk-Pavlovićeva djeda, izdavača Ignjata Granitza) što je opisao i u podnesku

⁴³ Hebr.: katastrofa. Po mnogima Šoa bolje predočuje značaj katastrofe Židova pod hilerizmom od šire prihvaćenog, ali donekle krivo primijenjenog grčkog pojma *Holokaust*. U popisu žrtava na mrežnoj stranici Jad Vašema, svjetskog središta sjećanja na žrtve Šoe, Olga i Ernest navedeni su kao »ubijen« (*murdered*). Novootkriveni dokumenti iz tog doba upućuju da je Olga stradala nesretnim slučajem od zalutalog metka ispaljenog u policijskoj potjeri u Preradovićevoj ulici u Zagrebu, na Silvestrovo g. 1941. (osobno saopćenje dr. Domagoja Marića).

⁴⁴ Vuk-Pavlović je spominjao da su mu se kasnih tridesetih godina, nakon sudjelovanja na međunarodnim filozofskim kongresima, kolege sa sveučilišta u Jeni obratili s pitanjem bi li ga zanimalo da ga uzmu u obzir za poziciju na tom sveučilištu neznajući da se iza prezimena Vuk-Pavlović krije židovsko porijeklo. Spominjao je i da je neposredno nakon Drugog svjetskoga rata ostvario kontakte i s kolegama u Australiji o nekoj mogućoj akademskoj poziciji tamo, ali ni to se nije ostvarilo iz istih razloga zbog kojih nije otišao ni u Izrael.

vlastima NDH pri traženju »arijskih prava«⁴⁵ (koja bi mu možda omogućila da ostane na fakultetu i koja su mu, usput rečeno, bila odbijena).

Hrvatsko je proljeće Vuk-Pavlovića pozitivno uzbudilo i želio mu je barem riječju pridonijeti. To je i načinio člankom »Djelovnost umjetnosti« objavljenom u *Hrvatskom tjedniku*.⁴⁶ Na pripremi tog teksta, ranije objavljenog samo na makedonskom, radio je za svoju dob i uobičajenu produktivnost (samo pola tipkane stranice izvornog teksta dnevno) s posebnim žarom. Po svršetku tog posla radosno mi saopći da u članku »nema nijedne nehrvatske riječi«.⁴⁷ Tada je i započeo raditi na svom spisu *Značenje povijesne predaje*.⁴⁸ U svom rodoljubnom duhu saopćio mi je i želju da novinska objava o njegovoj smrti bude jednostavna: ime i prezime, oznaka »hrvatski filozof« te godine rođenja i smrti. Nažalost, na dan smrti bio sam izvan Zagreba, pa je prije mog povratka majka za objavu u novinama dala drugačiju osmrtnicu.

Epilog

Dana 1. studenoga g. 1976. Vuk-Pavlović je pretrpio moždani udar pa je odveden u bolnicu. Tada sam već imao avionske karte za sebe, ženu i sina da 15. prosinca odemo na profesionalno usavršavanje u Izrael. Vuk-Pavlović se dobro oporavljao, pa smo za posjeta u bolnici 11. studenoga predlagali da put odgodimo pa da, po njegovu oporavku, on i majka dođu s nama u Izrael. Vuk-Pavlović se tome usprotivio. Na rastanku me pogleda u oči i, koliko je mogao, podigne glas: »Sinko, idi svojim putem!«. Poljubio sam ga i otišao. Više ga nisam vidio...

Conversations With Pavao Vuk-Pavlović

Summary

While Pavao Vuk-Pavlović (1894 – 1976) had been overlooked during the Yugoslav Communist regime, the interest in his life and philosophy has remained steadfast since Croatian independence. The author recounts dialogues with his father about people and events that significantly impacted his father's life and creative pursuits. Despite

⁴⁵ Metesi Deronjić, op. cit.

⁴⁶ »Djelovnost umjetnosti«, *Hrvatski tjednik* 15 (1971), p. 9.

⁴⁷ Uz jezično čistunstvo, Vuk-Pavlović je sebi nametao i druge oblike formalne jezične discipline. To je pokazao i odabirom stroge forme soneta svojoj filozofskoj poeziji, ali i više od toga. Primjerice, rekao mi je da se riječ »zov« u istoimenoj zbirci soneta spominje jednom, i to točno u sredini broja svih riječi u zbirci!

⁴⁸ U: Pavao Vuk-Pavlović, *O značenju povijesnih smjeranja* (Zagreb: Liber, 1974).

achieving international success between the two World Wars and being elected a corresponding member of the Yugoslav Academy of Science and Arts at the age of 34, his career at the University of Zagreb stalled at the rank of assistant professor. The Axis-affiliated regime during World War II removed him from the University and revoked his Academy membership. After World War II, he returned to the University, but was not reinstated to the membership of the Academy. Forceful insistence of communist students on teaching Marxism exclusively led to Vuk-Pavlović's resignation from the University in 1947. Among the well-known aspects of Vuk-Pavlović's life, the text reveals the role of his Jewish heritage, conflict with the leftist writer and intellectual Miroslav Krleža, his stance towards the Croatian Spring of 1971, and his final personally and creatively successful years in Skopje, Macedonia. A guiding principle defined Vuk-Pavlović's life: he firmly believed that living his philosophy was essential for its value.

Keywords: Maksimilijan (Makso) Baće, Ignjat Granitz, Yugoslav Academy of Sciences and Arts, Miroslav Krleža, University of Zagreb, University of Skopje, Pavao Vuk-Pavlović, Judaism